

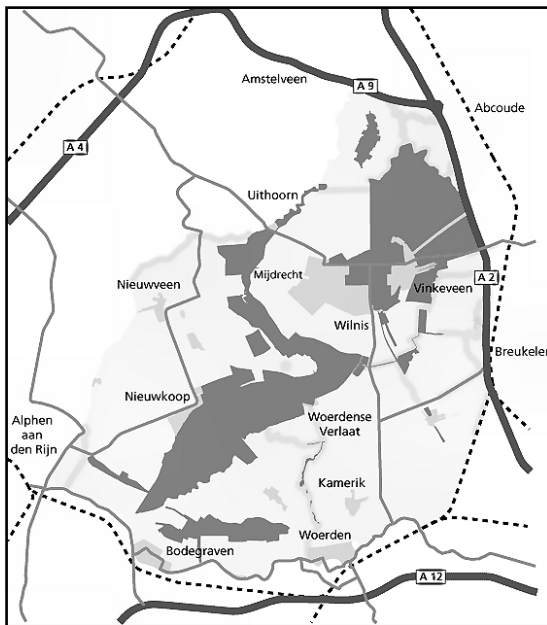
HET WESTELIJK VEENWEIDEGEBIED

Herman van den Bijtel

Het Utrechtse Westelijk Veenweidegebied omvat het laaggelegen graslandgebied in het westen van de provincie Utrecht dat ruwweg begrensd wordt door de Vecht in het oosten, de A12 in het zuiden en de provinciegrens in het westen en noorden (figuur 1). De bodems in dit gebied bestaan, de naam zegt het al, grotendeels uit veen en liggen meest op of beneden NAP, een kenmerk dat het gemeen heeft met het Vechtplassengebied en delen van het gebied tussen de A12 en de Lek, die eveneens onderdeel uitmaken van het grote veengebied van West-Nederland.

Het laagveengebied bezat en bezit naar nationale en internationale maatstaven gemeten een unieke natuur, zowel wat betreft de flora als de fauna. De belangrijkste natuurwaarden zijn te vinden in de natuurreservaten, waar je tevens een goed beeld kan krijgen van hoe het gebied er in het verre en minder verre verleden uitgezien heeft. Maar ook buiten de reservaten zijn her en der nog mooie

stukjes natuur en bijzondere soorten te vinden.

Figuur 1 Ligging van de Utrechtse laagveengebieden.

Door allerlei oorzaken is de natuur in het Westelijk Veenweidegebied in de afgelopen decennia steeds verder afgekald. Dit is voor een belangrijk deel het gevolg van veranderd grondgebruik en toenemende verstedelijking. Om de achteruitgang een halt toe te roepen en de natuur van dit oer-Hollandse landschap een nieuwe impuls te geven zijn er diverse plannen gemaakt. Al met al reden genoeg eens extra aandacht te besteden aan dit bijzondere gebied in het westen van onze provincie.

Het uiterlijk van het Westelijke Veenweidegebied zoals zich dat nu aan ons voor-

doet, is in hoge mate beïnvloed door menselijke ingrepen in de afgelopen 50 tot 100 jaar. Toch zijn de belangrijkste kenmerken waaraan het gebied zijn geheel eigen karakter ontleent van veel vroeger datum. Om te kunnen begrijpen hoe het huidige landschap is ontstaan, moeten we dus een kijkje nemen in het verleden. De ontstaansgeschiedenis van het laagveengebied is complex en het voert te ver

die in detail te bespreken. Diegenen die geïnteresseerd zijn in een uitgebreidere en zeer leesbare beschrijving van het ontstaan van het laagveengebied worden verwezen naar Westhof et al. (1981) waarvan het onderstaande een zeer beknopte samenvatting is.

Ontstaansgeschiedenis

Heel globaal is het laagveengebied van Holland en Utrecht als volgt ontstaan. Na de vorming van de reeks strandwallen, omstreeks 5000 jaar geleden, ontstond er in West-Nederland een uitgestrekt waddegebied, dat doorsneden werd door vele rivierlopen. Onder invloed van het rivierwater verzoette dit waddegebied en kon er in de gebieden tussen de rivierlopen veenvorming optreden. Het veen dat in deze periode gevormd werd, wordt Holland-veen genoemd. De veenvorming werd nu en dan onderbroken door perioden waarin de zee het gebied overspoelde en er zeeklei werd afgezet. Bovendien werd er in een periode met een vochtiger klimaat (in de negende en tiende eeuw) in de nabijheid van de rivieren op het veen rivierklei afgezet.

Ontginning

De ontginning van het grote veenmoeras begon feitelijk in de 13^e eeuw met de aanleg van dijken die het veengebied moesten beschermen tegen het water van de zee (het IJ) en de grote rivieren. Vanaf de bewoonde delen langs de rivieren werd vervolgens de eigenlijke ontginning ter hand genomen. Vanaf een dijk of een weg - de ontginningsbasis - werden lange, smalle, door sloten begrensde kavels met een van tevoren bepaalde lengte ontgonnen. De boerderijen in de gebieden met een zogeheten opstreckende verkaveling of cope-ontginning liggen langs een dijk of een weg, op de kop van de kavels. In de oude delen van dorpen als Vinkeveen, Zegveld en Westbroek is dit patroon nog goed te herkennen. Als de ontginning van de moerassen gevorderd was tot een of enkele kilometers van de oorspronkelijke ontginningsbasis werd een nieuwe dijk, kade of wetering aangelegd die als basis voor het vervolg van de ontginning dienst deed.

De waterafvoer

Vóór de aanleg van dijken werd het overtollige water uit het veenmoeras door kleine veenriviertjes direct of indirect (via grotere rivieren) afgevoerd naar zee. Na de aanleg van dijken kon het water niet meer langs natuurlijke weg afstromen, maar moest dit op kunstmatige wijze worden weggepompt. Aanvankelijk gebeurde dit met windmolens, later met gemalen. Tegenwoordig wordt het waterpeil in het veenweidegebied gereguleerd middels een complex systeem van gemalen, en wordt er niet alleen water uitgeslagen, maar wordt er in droge perioden ook water ingelaten.

De met de ontginning van het veen samenhangende ontwatering leidde tot een proces dat inklinking wordt genoemd. Bij inklinking wordt water uit het bodemmateriaal, in dit geval veen, geperst met als gevolg dat de veenlagen gaan zakken en ten opzichte van de omringende sloten dus lager komen te liggen. Als gevolg van het inklinken werden de ontgonnen laagveengebieden al spoedig zo nat dat ze alleen nog geschikt waren voor grasland, dat beweeid of gehooid werd.

Door alle waterhuishoudkundige maatregelen die er in de loop der eeuwen getroffen werden, ging het inklinken onverminderd door. Het gevolg hiervan is dat sommige veengebieden nu meters zijn gezakt, waardoor het droogpompen ervan steeds grotere problemen oplevert.

Verschillende typen veen

Veen is opgebouwd uit gedeeltelijk vergane plantenresten. De vorming van veen kan alleen optreden als er meer organisch materiaal wordt aangevoerd of geproduceerd dan wordt afgebroken en er door de aanwezigheid van water geen lucht bij dit materiaal kan komen. Op grond van het type water (grondwater, oppervlaktewater of regenwater) waarin de veenvorming plaatsvindt, wordt gesproken van respectievelijk topogene, soligene en ombrogene venen. Het type water waarin de veenvorming plaatsvindt is ook in hoge mate bepalend voor de voedselrijkdom van het veen. Venen die uitsluitend gevoed worden door regenwater zijn altijd voedselarm, venen die gevoed wordt door oppervlaktewater zijn meestentijds matig voedselrijk, terwijl door grondwater gevoede venen soms voedselarm en soms voedselrijk zijn.

De Veenkade bij Geer op de grens van de gemeente De Ronde Venen en Breukelen, mei 1991 - Herman van den Bijtel.

Veen kan ook ingedeeld worden op basis van de plantenresten waaruit het is opgebouwd. Als het veen veel resten van bomen en struiken bevat wordt gesproken van bosveen, bevat het veen veel resten van riet dan wordt gesproken van rietveen. Beide typen veen worden veelal aangetroffen in de nabijheid van de rivieren waar vroeger grote moerasbossen en rietmoerassen voorkwamen. In de gebieden die binnen het bereik van het kwelwater van de hogergelegen zandgronden lagen,

waren zeggemoerassen aanwezig, waarin zich zeggeveen kon vormen. En tenslotte waren er delen van het gebied waar de veenvorming grotendeels plaatsvond onder invloed van regenwater. Hier kon zich zogeheten veenmosveen ontwikkelen, dat behalve uit de resten van veenmossen bestaat uit de resten van planten van natte heiden. Veenmosveen wordt ook wel hoogveen genoemd. Het onderscheid tussen hoogveen en laagveen wordt niet bepaald door de ligging ten opzichte van het grondwaterpeil, maar door de ontstaanswijze. Hoogveen wordt gevormd onder invloed van regenwater, laagveen onder invloed van grondwater. Sommige delen van het huidige laagveengebied zijn, zo is uit onderzoek gebleken, in feite verdrinken hoogvenen. Dit geldt onder andere voor het laagveengebied ten oosten van de Vecht. Als gevolg van de bodemdaling zijn deze hoogvenen overspoeld door voedselrijk water, waardoor ze nu wat betreft de begroeiing het karakter van laagveen hebben.

Langgerekte, door sloten van elkaar gescheiden percelen zijn kenmerkend voor het veenweidegebied, Geverscop, Harmelen, juli 1999 - Herman van den Bijtel.

Turfwinning

Uit veen kan turf gewonnen worden, lange tijd een belangrijke brandstof in ons land. In de laagveengebieden werd de turf gewonnen middels een methode die "natte vervening" wordt genoemd. Hierbij wordt het veen, na afgraving van de onbruikbare bovengrond, uit het water gebaggerd en op smalle stroken land, zogeheten legakkers, te drogen gelegd, waarna er turven van werden gestoken. Met betrekking tot de breedte van het water - de petgaten - en de legakkers waren regels opgesteld. Deze regels moesten voorkomen dat de legakkers door de gecombineerde werking van wind en water zouden worden weggeslagen en er plassen zouden ontstaan. Echter, de regels werden meer dan eens overtreden met als gevolg dat er grotere en kleinere plassen ontstonden, zoals de Vinkeveense Plas-

sen. Sommige van deze door veenwinning ontstane plassen zijn later ook weer droogemaakt.

Het huidige Westelijk Veenweidegebied

Door tal van grotere en kleinere ingrepen heeft de mens het grote veenmoeras van Holland en Utrecht omgevormd tot wat het nu is. Veel "producten" van de verschillende stadia van de ontstaansgeschiedenis van het Utrechtse Westelijk Veenweidegebied zijn ook heden ten dage nog in het landschap te herkennen. Heel prominent zijn natuurlijk de graslanden, een vorm van landgebruik die werd opgelegd door de inklinking van de veenbodem. Verder kost het weinig moeite de veenviertjes, zoals de Meije, de Waver en de Winkel, te vinden die ooit het overvloedige water van de venen afvoerden, of de oude lintdorpen langs de wegen en dijken die voor een groot deel bestaan uit boerderijen gelegen op de kop van smalle door brede sloten begrensde kavels, of de grote plassegebieden die zijn ontstaan door het schenden van de regels die golden voor de natte vervening. Met enige moeite zijn, door het afwijkende verkavelingspatroon, zelfs de stroomruggen van de grotere rivieren die ooit het veengebied doorsneden, nog wel terug te vinden.

Bescherming op verschillende niveaus

Aan het begin van dit artikel is gezegd dat het laagveengebied een unieke natuur bezit, maar dat deze door allerlei oorzaken onder druk staat. Dat roept natuurlijk meteen de vraag op of en zo ja, hoe die natuur beschermd is.

Natuur (en landschap) van het Westelijk Veenweidegebied wordt beschermd op verschillende schaalniveaus. Van klein naar groot zijn dit soortbescherming, gebiedsbescherming en planologische bescherming.

Onder soortbescherming kunnen allerlei maatregelen en activiteiten worden gereangschikt die de bescherming van specifieke soorten en soortgroepen beogen, zoals weidevogelbescherming en maatregelen gericht op het behoud van de groene glazenmaker en krabbescheer (de Jong, 2000). Een andere kenmerkende soort van de laagveenmoerassen en het veenweidegebied, waarvoor soortgerichte maatregelen worden getroffen, is de zwarte stern. In een uitgebreid artikel gaat Jan van der Winde in op het wel en wee van deze sierlijke vogelsoort.

Een activiteit die het beste te rangschikken valt onder gebiedsbescherming, maar dan op kleine schaal, is slootkantenbeheer. Hierbij wordt met boeren afgesproken om een strook van één of enkele meters langs sloten niet te mesten en later en/of minder vaak te maaien. Van dit aangepaste beheer profiteren zowel planten als dieren.

In het Westelijk Veenweidegebied liggen ook diverse terreinen die in bezit zijn van natuurbeschermingsorganisaties en die beheerd worden als natuurgebied. Een van die natuurreservaten is de Botshol, een gebied dat door het hoge zoutgehalte van het water een bijzondere flora herbergt. Met dit gebied maken we nader kennis in het interview dat Harry Verschuren, ten behoeve van dit jaarverslag, heeft gehad met Sytze de Vries, de beheerder van de Botshol.

Bij veel natuurreservaten gaat het om kleinere moerasgebieden, waarvan de meeste in het Vechtplassegebied liggen. De grotere plassen, zoals de Vinkeveen-

se Plassen (en de Loosdrechtse Plassen) zijn van betekenis voor de recreatie en hebben geen beheer dat specifiek op het behoud van de aanwezige natuur is gericht. Dat geldt ook voor het overgrote deel van de graslanden dat een agrarisch gebruik heeft. Uitzonderingen zijn enkele kleinere graslandreservaten waarvan er twee in het artikel over de betekenis van het Westelijk Veenweidegebied voor de flora en de fauna ter sprake komen.

Planologisch hebben delen van het veenweidegebied een beschermde status doordat ze zijn opgenomen in de Ecologische Hoofdstructuur (Figuur 2). Deels gaat het hierbij om bestaande natuurgebieden en reservaten, deels om gebieden die naast andere functies ook een belangrijke functie hebben voor de natuur, zoals de plassen, en deels om gebieden die nu nog een agrarische functie hebben, maar in de toekomst beheerd zullen gaan worden als natuurgebied (natuurontwikkelingsgebieden). Voorts is het Oostelijk Vechtplassengebied aangewezen als Vogelrichtlijngebied.

Figuur 2 De Ecologische Hoofdstructuur (EHS) in het Westelijk Veenweidegebied.

Het Utrechts Westelijk Veenweidegebied is bovendien onderdeel van het zogeheten Groene Hart. Hiermee wordt het open gebied tussen de vier grote steden aangeduid. Al sinds vele jaren is het ruimtelijke orderingsbeleid van zowel het rijk als de betrokken provincies er op gericht geweest het Groene Hart groen en open te houden. Desondanks is uit een recente evaluatie van dat beleid gebleken dat dit in onvoldoende mate gelukt is (Pieterse et al., 2005). Alle goede bedoelingen en voornemens ten spijt heeft men ook hier de verstedelijking en de versnippering niet kunnen tegenhouden. De problematiek is onderkend door zowel de rijksoverheid als de provinciale overheden. Zij hebben daarom gezamenlijk het Ontwikke-

lingsprogramma Groene Hart opgesteld waarin middels concrete projecten naar "een landschappelijk mooi, ecologisch waardevol en economisch vitaal Groene Hart" (Stuurgroep Groene Hart, 2005) wordt gestreefd.

Grutto - Jan van der Greef

Literatuur

de Jong Th. Soortenbeschermingsplan voor krabbescheer en de groene glazenmaker. Provincie Utrecht, Utrecht, 2000.

Pieterse N. et al.. Het gedeelde land van de Randstad. Ontwikkeling en toekomst van het Groene Hart. NAI Uitgevers/RPB, Rotterdam/Den Haag, 2005.

Provincie Utrecht. Streekplan 2005-2015. Provincie Utrecht, Utrecht, 2004.

Stuurgroep Groene Hart van de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht. Ontwikkelingsprogramma Groene Hart. Utrecht, 2005.

Westhoff V., P.A. Bakker, C.G. van Leeuwen & E.E. van der Voo. Wilde planten. Flora en vegetatie in onze natuurgebieden, Vijfde druk. Vereniging tot behoud van natuurmonumenten in Nederland, 's Graveland, 1981.